

VIIME AJAN SUURIA ATHOSLAISIA HAHMOJA: VANHUS JOOSEF HESYKASTIN VELJESTÖ

TT Hannu Pöyhönen

Käytettävissäni on 40 minuuttia puhuakseni viime ajan suurista athoslaisista hahmoista. Tehävä ei ole helppo, sillä sellaisia on paljon, toiset enemmän ja toiset vähemmän tunnettuja. Ajan vähyys pakottaa kuitenkin rajautumaan vain muutamiin henkilöihin. Jos pitäytyisin tiukasti otsikossa, minun olisi pakko puhua ainakin ja kenties aivan ensimmäiseksi isä Paisioksesta, mutta olen luopunut tästä kahdestakin syystä: ensinnäkin siksi, että hän on viime aikoina tullut Suomessakin erittäin tunnetuksi häneen liittyvistä kirjojen, ja toiseksi sitä varten, että hänestä pidetään opistossamme aivan oma seminaarinsa tämän vuoden syyskuussa. Pohdiskeltuani aihetta päädyin lopulta Joosef Hesykastiin ja hänen veljestönsä. Tämä ratkaisu on mielestäni luonteva, koska ankarana askeettina tunnettu Joosef Hesykasti onnistui kasvattamaan seuraajistaan joukon, joka vaikutti ratkaisevasti sekä munkkilaisuuden uudistumiseen Athoksella että ortodoksisen perinteen lujittumiseen lännessä. Hänen perintönsä elää siis edelleenkin voimakkaasti hänen seuraajissaan. Käsittelen nyt siis ennen kaikkea Joosef Hesykastia, mutta samalla lyhyesti myös niitä, jotka kilvoittelivat hänen ohjauksessaan.

Joosef Hesykastin elämä

Joosef Hesykasti, joka sai kasteessa nimen Franciscos, syntyi 1890-luvun keskivaiheilla Länsi-Kreikassa Paroksen saarella köyhään, mutta hurskaaseen perheeseen. Vanhempiensa köyhyyden tähden lapset joutuivat aloittamaan työnteon jo varhain. Nuoruudessaan Franciscos työskenteli muun muassa kauppiana Pireuksessa. Kun hän siellä vapaahetkinään ryhtyi lukemaan patristista kirjallisuutta, hänessä heräsi voimakas halu jäljitellä isien askeettisia saavutuksia. Niinpä hän jätti työnsä noin 23 vuoden iässä ja vetäytyi kilvoittelemaan Ateenan asu-mattomille reuna-alueille, missä hän eli ajoittain jopa puussa! Päätökseen vaikutti ratkaisevasti myös eräs uni, jossa hänet johdettiin ylimaallisen suureen ja loisteliaaseen palatsiin ja jossa itse kuningas kutsui hänet omaan palvelukseensa.

Pian tämän jälkeen Franciscos lähti Pyhälle Vuorelle, sillä hän halusi omistautua entistä ankarammalle askeesille. Hänen erityisenä toiveenaan oli löytää sieltä hengellisessä elämässä kokenut ohjaaja. Tätä varten hän kierteli laajalti Athoksen eteläkärjen skiittoja ja majoja. Näillä vaelluksillaan hän tutustui Kristuksen kirkastumisen juhlan aikana munkki Arseniokseen, jonka kanssa hän teki päätöksen yhdessä kilvoittelemisesta.

Daniel Katunakialaisen, yhden aikansa tunnetuimman athoslaisen ohjaajavanhuksen, neuvosta kilvoittelukumppanukset päättivät ryhtyä kuuliaisuusveljiksi kahdelle iäkkäälle vanhukselle. Heidän ensimmäinen kiinteä kilvoittelupaikkansa oli Athoksen eteläkärjessä sijaitseva Katunakia, josta he suuremman hiljaisuuden toivossa siirtyivät korkeammalle sijaitsevalle Pyhän Basileioksen skiitalle, kun toinen vanhuksista kuoli. Kun lopulta toinenkin heistä kuoli, kuuliaisuusveljet olivat vapaita päättämään kilvoittelustaan itse. He päätyivät jatkamaan isä Joosefin aiempaa vaeltelevaa elämäntapaa ja siirtyivät paikasta toiseen täydellisen hiljaisuuden vallitessa ja toistaen mielessään lakkaamatta Jeesuksen rukousta. Tätä vaihetta kesti kaiken kaikkiaan kahdeksan vuotta.

Vaellusvuosiensa jälkeen isät Joosef ja Arsenios palasivat Pyhän Basileioksen skiitalle ja asettuivat sinne melko pysyvästi. Siellä muiden kilvoitteluelämästä kiinnostuneiden huomio alkoi kiinnittyä heihin. Kun he tulivat omasta mielestään liian tunnetuksi Pyhän Basileioksen skii-

talla, he siirtyivät Pyhän Annan skiitalle. Uudessa paikassa asumukset tehtiin luoliin, joita laajennettiin ulospäin majoiksi. Rakentamisessa käytettiin hyvin vaatimattomia materiaaleja, asuinhuoneiden kokokin oli vain 1,80 x 1,50 metriä, ja sisäänkäynti niihin tapahtui ikkunoiden kautta. Täällä veljestöön liittyivät pappismunkeiksi myöhemmin vihityt Efraim ja Haralambos sekä munkki Joosef Vatopedilainen, joita Joosef Hesykastin jo laajalle levinnyt maine veti puoleensa.

Pyhän Annan skiitalla alkoivat Joosef Hesykastin terveysongelmat. Koska ankara askeesi ja skiitan sataman etäisyydestä johtunut vaivalloinen tavaroiden kanto uhkasivat murtaa myös veljestön nuorten jäsenten kunnon, isä Joosef teki vähääkään epäröimättä hänelle todennäköisesti raskaan päätöksen siitä, että he muuttaisivat aivan meren rannalla sijaitsevalle Uudelle skiitalle. Uudella skiitalla isä Joosefin terveysongelmat pahenivat nopeasti entisestään. Siellä hän kävi ensin läpi vaikean verenmyrkytyksen, josta toipuminen kesti kokonaisen vuoden, minkä jälkeen hän sairastui tuskalliseksi muodostuneeseen sydämen vajaatoimintaan. Tämän näkyvän maailman Joosef Hesykasti jätti 15.8.1959, suuresti rakastamansa Jumalanäidin kuolonuneen nukkumisen juhlapäivänä.

Joosef Hesykastin askeesi

Joosef Hesykasti oli lisänimensä mukaisesti hiljaisuuden vaalija, joka rakasti niin sisäistä kuin ulkonaistakin rauhaa. Hänen päämääränään oli sydämessä tapahtuvan jatkuvan Jeesuksen rukouksen toistamisen kautta yhdistyä Jumalaan ja saavuttaa täysi tietoisuus Jumalan läsnäolosta joka hetki. Tälle tavoitteelle hänen elämässään kaikki muu oli alistettu.

Nimenomaan päättäväinen, askeettinen kilvoitus oli tekijä, joka leimasi Joosef Hesykastin koko maanpäällistä elämää. Viitteitä tulevasta antoivat jo nuoruusvuodet Ateenan ulkopuolella. Hänen askeettisuutensa koski niin ruokaa, vaatetusta kuin untakin. Vaellusvuosiensa isät Joosef ja Arsenios söivät pelkkiä korppuja kerran päivässä, yhdeksännen hetken jälkeen, 75 grammaa henkeä kohti! Ateriointi tietysti pakostakin muuttui hieman, kun heidän seuraansa liittyi muita. Jonkinlaisen kuvan heidän veljestönsä tavallisesta arjesta antaa meille heidän noudattamansa ruokailukäytäntö suuren paaston aikana, sillä sen arkipäivinä he söivät 75 grammaa keitettyä vehnää henkeä kohden vanhoihin säilykepurkkeihin annosteltuna, ilman lisukkeita...

Myös vaatetuksen osalta Joosef Hesykasti tyytyi äärimmäisen vähään. Hänen harvalukuiset vaatteensa olivat huonokuntoisia, paikattuja asusteita, joita hän käytti, kunnes ne sananmukaisesti hajosivat hänen ylleen. Kaikkien vaellusvuosiensa aikana hän ja isä Arsenios kulkivat rosoisia polkuja paljain jaloin, vaikka Athoksella on talvella monesti paljon lunta. Perinteisen luostarikilvoituksen mukainen peseytymättömyys yhdistyneenä likaisiin vaatteisiin aiheutti hänelle paiseita, jotka kutisivat ja olivat tuskallisia puhjetessaan. Lienee sanomattakin selvää, ettei hän ja hänen veljestönsä omistanut majan ja vaatetuksen lisäksi muuta kuin elämisen kannalta kaikkein välttämättömimmän, mikä sekkin oli mahdollisimman vaatimatonta.

Vastaavasti levon määrä oli Joosef Hesykastin veljestössä tarkkaan säädelty. Majan vanhukseksi hän itse koetti voittaa kokonaan unen tarpeen, sillä hän halusi omistaa myös yön lakkaamattomalle rukoukselle. Unen vähäisyyteen vaikuttivat hänen kohdallaan lisäksi täysin odottamatta alkaneet voimakkaat lihalliset kiusaukset, joiden takia hän ryhtyi vielä nukkumaan istualtaan. Kiusausten voittamiseksi ja ruumiinsa nöyryyttämiseksi vanhus otti käyttöön poikkeuksellisenä menetelmänä kepin. Taistelun ollessa kiivaimmillaan hänen ruumiinsa oli kautaltaan mustelmilla vyötäisistä aina nilkkoihin asti!

Varmasti monesta aikamme ihmisestä, erityisesti ortodoksisen tradition ulkopuolella, Joosef Hesykastin askeesi vaikuttaa liiallisuuksiin menevältä. Kaikkea on kuitenkin aina tarkasteltava lopputuloksesta käsin. Joosef Hesykasti sai omakseen sen, mitä hän halusi: ankarien taistelujen jälkeen hän voitti demonit, tuli Jumalan Pyhän Hengen temppeliksi ja kasvoi kokeneeksi ohjaajaksi, joka kykeni viitoittamaan muillekin luotettavasti tien pelastukseen. Vaikka hän kärsi ruumiillisesta nälästä, paiseista ja unen puutteesta, hänen sielunsa nautti yltäkylläisestä hengellisestä ravinnosta, hänen sydämensä puhdistui hohtavan kirkkaaksi ja hänen sielunsa oli lakkaamatta osallinen Jumalan armon suloisuudesta, jota nähtävästi voivat täysin arvostaa ja kaivata vain ne, jotka ovat sen omakohtaisesti tunteneet.

Joosef Hesykastin näyt ja ilmestykset

Joosef Hesykastin elämälle olivat tunnusomaista myös erilaiset yliluonnolliset kokemukset, kuten näyt ja ilmestykset. Osa näistä oli demonista häirintää, osa puolestaan jumalallisen armon lähettämiä lohdutuksia. Demonien aiheuttamat näyt ja äänet olivat luonnollisesti seurausta siitä katkerasta vihasta, jota ihmiskunnan pelastuksen vihollinen tuntee seuratessaan Kristukselle omistautuneen sielun kulkua kohti enenevää täydellisyyttä, theosista.

Jumalalliset kokemukset olivat vanhus Joosefin kohdalla poikkeuksellisia sekä määrältään että laadultaan. Niiden joukkoon kuuluu mm. Pyhän Kolminaisuuden ilmestyminen teofanian juhlan kolmen identtisen lapsukaisen muodossa, useita Kristuksen ja Jumalanäidin ilmestyksiä, monia näkyjä paratiisista, enkelien ilmestyksiä ja erilaisia kokemuksia luomattomasta valosta. Kerran hän sai vastaanottaa Pyhät Ehtoollislahjat enkeliltä, kun olosuhteitten vuoksi ei voinut osallistua juhlan viettoon läheisellä majalla.

Yksi vanhus Joosefin tärkeimmistä armon kokemuksista sijoittuu hänen ensimmäisiin kilvoitteluvuosiinsa Pyhällä Vuorella. Epäonnistuttuaan löytämään itselleen ohjaajaa ja koettuaan monenlaisia pettymyksiä ihmisten taholta hän eräänä päivänä vaipui ulkosalla jonkinlaiseen toivottomuuteen, jonka hän kuitenkin muutti nöyräksi ja palavaksi rukoukseksi. Silloin hän näki, kuinka Athosvuoren rinteellä sijaitsevasta Jumalanäidin kirkosta lähti kirkas valonsäde, joka päätyi häneen. Tuo tapahtuma uudisti koko hänen olemuksensa. Sen seurauksena Jeesuksen rukous asettui hänen sydämeensä ja alkoi toistaa siellä itseään rytmikkäästi jättämättä häntä enää koskaan.

Joosef Hesykastin ymmärtämisen kannalta keskeinen on myös näky taistelulentästä, jolle oli järjestäytynyt vastakkain munkkien ja demonien rivistöt. Näyssä eräs kookas ja korkea-arvoisen sotilashenkilö tuli hänen luokseen ja kysyi häneltä, olisiko hän halukas siirtymään taistelun etulinjaan. Koska Joosef Hesykasti tunsu suurta vihaa näkemäänsä mustia demoneja kohtaan, hän otti kutsun ilolla vastaan, ja sen seurauksena hänet asetettiin eturiviin yhdessä muutamien munkkien kanssa. Kun näky oli ohitse, hän ymmärsi heti sen merkityksen ja sanoi itselleen: ”Vähäinen Joosef, valmistaudu toteuttamaan se, mitä lupasit.” Taistelun alku ei pitkään viipynyt. Demoninen hyökkäys kohtasi hänet hänen täydellisestä puhtaudestaan huolimatta hirvittävinä lihallisina kiusauksina, jotka kestivät taukoamatta peräti kahdeksan vuotta.

Jumalan armon lähettämänä näyt ja ilmestykset uudistivat kerta toisensa jälkeen Joosef Hesykastin hengellisen innon sekä synnyttivät hänessä syvän nöyryyden ja rakkauden Kristusta ja Jumalanäitiä kohtaan. Merkille pantavaa Jumalan toiminnan kannalta on se, että ne kohtasivat häntä aina raskaiden koettelemusten jälkeen, mutta samalla valmistivat häntä uusiin, entistä vielä raskaampiin.

Joosef Hesykasti ohjaajana

Vaikka Joosef Hesykasti oli äärimmäisen ankara itselleen, hän oli muita kohtaan lempeä. Hän rakasti suuresti köyhiä ja vaivojen rasittamia ihmisiä, aivan erityisesti niitä, jotka kärsivät sie-lullisista sairauksista. Ihmisten ohjaamisessa häntä auttoi suuresti se, että Jumalan armosta hän näki heidän ajatuksensa ja heitä vaivaavat himot, mutta myös hänen suuri uskalluksensa Jumalaan. Joosef Hesykastin elämäkerran kirjoittaja, munkki Joosef Vatopedilainen, kertoo kirjassaan pari omakohtaista tapausta, jotka valaisevat meille tässä kohden vanhuksen toimintaa ohjaajana.

Kun Joosef Vatopedilainen oli vasta liittynyt Joosef Hesykastin veljestöön, vanhus sanoi hänelle eräänä iltapäivänä: “Tänä iltana lähetän sinulle pienen paketin. Pidäkin huoli siitä, että kadota sitä.” Nuori kuuliaisuusveli, joka ei ymmärtänyt sanojen merkitystä, unohti nopeasti koko asian. Illalla hän vetäytyi normaalisti keljaansa ja aloitti tavanomaisen rukoussääntönsä koettaen keskittää mielensä Jeesuksen rukouksen sanoihin. Hän ei ehtinyt lausua rukousta kuin muutaman kerran, kun hänen sydämensä täyttyi ylenpalttisesta rakkaudesta kaikkia ihmisiä, koko luomakuntaa ja erityisesti Jumalaa kohtaan. Hän tuns selvästi Kristuksen läsnäolon ja tajusi, että kokemus liittyi siihen, mistä Raamattu sanoo: “Jumalan valtakunta on sisällisesti teissä” (Luuk. 17:21). Näin vanhus halusi vahvistaa nuorta kuuliaisuusveljeään kilvoitteluelämää koskevassa päätöksessä ja antaa hänelle esimakua siitä, mikä häntä odottaisi hänen edetessään.

Toisen maailmansodan jälkeisen suuren köyhyyden ja puutteen vuoksi kyseinen munkki Joosef joutui työskentelemään melko pitkiä aikoja Pyhän Vuoren luostareissa ansaitakseen rahaa, kuten monilla muilla majoillakin eläneet kuuliaisuusveljet. Erossa olo vanhuksesta oli hänelle vaikeaa, koska hän oli nuori eikä ollut vielä tottunut kilvoituselämään eikä ylipääntensä elämään Athosvuorella. Niinpä erilaiset asiat alkoivat usein vaivata häntä, ja ahdistus kietoi hänet helposti valtaansa. Noina hetkinä hän sai useimmiten kirjeen vanhukseltaan, joka kuvasi siinä hänen tilansa ja selitti syyn siihen. Ihmeellisintä isä Joosefin mukaan noissa hetkissä oli kuitenkin se, että hänen kysymyksensä ja ahdistuksensa yleensä haihtuivat jo ennen kirjeen avaamista, vain otettuaan sen käteensä. Toisinaan taas, kun kirjettä ei tullut, hän tuns voimakkaasti vanhuksen läsnäolon, mikä pyyhki heti pois kaiken murheen ja alakuloisuuden hänen sisimmästään.

Joosef Hesykastin kanssakilvoittelija ja oppilaat

Joosef Hesykastin veljestöön kuului hänen elämänsä viime vaiheissa isä Arsenioksen lisäksi jo edellä mainitut isät Efraim, Haralambos ja Joosef Vatopedilainen sekä isät Athanasios ja Theofylaktos. Näistä isä Athanasios oli Joosef Hesykastin veli ja isä Haralambos isä Arsenioksen veljen tai sisaren poika. Vaikka he kaikki elivät Joosef Hesykastin hengellisessä ohjauksessa, isä Arseniosta vanhus kutsui kanssakilvoittelijakseen kun taas kaikkia muita oppilakseen ja kuuliaisuusveljikseen.

Joosef Hesykastin kuoleman jälkeen hänen veljestönsä jäi Uudelle Skiitalle, jossa sen jäsenet elivät omissa pienissä majoissaan ja noudattivat kilvoittelussaan samaa päiväohjelmaa kuin aiemmin. Näihin aikoihin veljestö oli kuitenkin tullut jo varsin tunnetuksi Pyhällä Vuorella, minkä vuoksi Pyhän Paavalin luostarin munkit pyysivät isä Efraimia rippi-isäkseen ja Dionysioksen luostarin munkit puolestaan isä Haralambosta. Tämän lisäksi monet muut kilvoituselämästä vakavasti kiinnostuneet saapuivat heidän luokseen Uudelle Skiitalle hengellisen ohjauksen toivossa. Ajan oloon useat tulijoista liittyivät heihin sillä seurauksella, että heidän käytössään olevat majat kävivät liian ahtaiksi. Tämän vuoksi isä Arsenios siirtyi vuonna 1967

isä Haralamboksen ja joidenkin muiden kanssa Burazerin keljaan, kun taas isä Efraim ja hänen liittyneet munkit hakeutuivat vuonna 1969 Provatan alueelle. Vuonna 1974 Provataassa kilvoitelleet siirtyivät Filotheokseen ja vuonna 1979 Burazerissa kilvoitelleet Dionysiokseen, koska edellisen luostarin veljestö halusi johtajakseen isä Efraimin ja jälkimmäisen luostarin veljestö isä Haralamboksen.

Tuntuu ihmeelliseltä ajatella, että vain parinkymmenen vuoden kuluttua Joosef Hesykastin kuolemasta hänen pienestä veljestöstään oli noussut johtaja kahteen merkittävään athoslaiseen luostariin. Mutta Joosef Hesykastin hengellinen perintö ulotti vaikutuksensa Athoksella vieläkin laajemmalle, sillä isä Efraimin siunauksella Filotheoksesta siirtyi munkkeja Karakaloksen, Kseropotamoksen ja Konstamonitoksen luostareihin, joitten elämä puhkesi tämän seurauksena uuteen kukoistukseen. Kun Joosef Hesykastin muu veljestö oli näin hajaantunut eri puolille Pyhää Vuorta, munkki Joosef Vatopedilainen oli jäänyt kilvoittelemaan Uudelle Skiitalle. Vuonna 1989 hänkin jätti Uuden Skiitan ja siirtyi Vatopedin luostariin, jossa hänestä tuli sen hengellinen ohjaaja ja hänen hengellisestä lapsestaan, pappismunkki Efraimista, sen ensimmäinen igumeni luostarin muututtua uudelleen idiorytmisestä koinobiaaliseksi.

Aivan uudenvuoden vaihe Joosef Hesykastin hengellisen perinnön kannalta puolestaan alkoi vuonna 1979, jolloin Filotheoksen luostarin igumeni Efraim meni Amerikkaan jalkaleikkaukseen. Siellä ollessaan hän huomasi Amerikan ortodoksien piirissä suuren hengellisen janon, sillä lukemattomat ihmiset hakeutuivat hänen luokseen sairaalaan synnintunnustukselle sekä etsimään hengellistä lohdutusta ja ohjausta. Pitkän harkinnan ja paljon rukouksen jälkeen isä Efraim teki vuonna 1990 kauaskantoisen päätöksen luopua Filotheoksen luostarin johtajuudesta ja asettua kokonaan Amerikkaan, mikä tapahtui lopullisesti seuraavana vuonna. Siellä hän on perustanut tähän mennessä jo seitsemäntoista luostaria eri puolille Yhdysvaltoja ja Kanadaa. Tunnetuin niistä on varmasti Arizonan autiomaassa sijaitseva Pyhän Antonios Suuren luostari. Hänen hengellisten lastensa määrä Yhdysvalloissa nousee moniin tuhansiin.

Joosef Hesykastin hengellisten perillisten keskuudessa on parhaillaan tapahtumassa sukupolvenvaihdos, sillä hänen uskollinen kanssakilvoittelijansa isä Arsenios kuoli vuonna 1983 ja hänen oppilaansa, Dionysioksen luostarin igumeniksi valittu isä Haralambos vuonna 2001, molemmat korkeaan ikään ehtineinä. Joosef Vatopedilainen ja ”Amerikan Efraim” elävät vielä, joskin edellinen on jo varsin vanha ja sairas. Uuden sukupolven edustajista tässä hengellisessä perheessä yksi merkittävimmistä on seminaarimme pääluennoitsija (arkkimandriitta Efraim), joka valittiin vuonna 1992 Filotheoksen luostarin igumeniksi, mistä tehtävästä hän siirtyi vuonna 2001 Karioksen kupeessa sijaitsevan Pyhän Andreaan skiitan johtajaksi. Hyvin pyhänä pidetään yleisesti myös toista ”Amerikan Efraimin” samannimistä oppilasta, Kseropotamoksen luostarin johtajana toiminutta Efraimia, joka kuitenkin kuoli auto-onnettomuudessa varsin nuorena, vuonna 1984.

Joosef Hesykastin hengellisessä ohjauksessa ja vaikutuspiirissä eli hänen oman veljestönsä jäsenten lisäksi monia muitakin merkittäviä henkilöitä. Heistä kannattaa mainita erityisesti kaksi: vuonna 1996 kuollut Voloksen Portarian luostarin igumenia Makrina, joka oli suuri rukouksen ja monien armolahjojen ihminen ja jota pidetään Kreikan kenties merkittävimpana naiskilvoittelijana viime vuosisadalla, sekä vuonna 1998 kuollut Efraim Katunakialainen, jota puolestaan pidetään 1900-luvun jälkipuoliskon suurimpana Athoksen pyhänä isä Paisioksen ohella. Kyseinen Efraim eli Joosef Hesykastin veljestön eräänlaisena ulkojäsenenä ja oli isä Joosefin vannoutunut oppilas, sillä tämän neuvoilla hän kohosi Jeesuksen rukouksen harjoittamisessa suuriin korkeuksiin vain kahdessa tai kolmessa kuukaudessa. Päätän tämän esitykseni lainaamalla häntä, sillä hän onnistuu kiteyttämään hyvin vanhus Joosefin kilvoituksen ja keskeisen opetuksen. Isä Efraim Katunakialainen sanoo: ”Vanhuksemme Joosef kilvoitteli isä Arsenioksen kanssa niin ankarasti, että heidän ponnistuksilleen voidaan löytää vastineita vain

suurten pyhien elämäkerroista. Siitä huolimatta tuo suuri askeetti ylisti kilvoitusvaivojen sijasta aina kuuliaisuutta. Hän sanoi: ‘Haluatko saavuttaa armolahjoja? Osoita kuuliaisuutta! Haluatko saavuttaa rukouksen, tahdotko kyyneleitä? Osoita kuuliaisuutta! Tahdotko parantamisen, selvänäkemisen tai ennaltanäkemisen armolahjan? Kaikki ne on mahdollista saavuttaa kuuliaisuuden ja vain kuuliaisuuden kautta.’”

Valamon kansanopiston seminaari “Athos, Ortodoksisuuden Pyhä Vuori” 22.05.2004